

**ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ЛЕЩЕНКО Олена Геннадіївна

УДК 37. 013. 42 : 316. 356. 2

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ
ДО БАТЬКІВСТВА У МОЛОДОГО ПОДРУЖЖЯ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Луганськ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Запорізькому національному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Заверико Наталія Віталіївна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри проблем керування та
соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Штефан Людмила Андріївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
професор кафедри історії педагогіки і
порівняльної педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Веретенко Тетяна Григорівна,
Київський університет імені Бориса
Грінченка, завідувач кафедри соціальної
педагогіки та корекційної освіти.

Захист відбудеться 19 лютого 2010 року о 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.29.053.03 в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2, ауд. 376.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2).

Автореферат розіслано __ січня 2010 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. Л. Бутенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується трансформацією всіх сфер суспільного життя, що знаходить відображення у функціонуванні сім'ї як соціального інституту.

Сім'я як важливий інститут соціалізації реалізує політику держави через збереження і передавання життєвого досвіду народу, його морально-етичних цінностей. У ній закладаються перші уявлення дитини щодо виконання ролей чоловіка/жінки, батька/матері. У сім'ї діти вчаться соціально схвальній поведінці, турботі про інших, моделям спілкування і прояву емоцій, почуттів.

Соціальна політика щодо підтримки молоді сім'ї у виконанні батьківських обов'язків визначена у Конституції України, Сімейному кодексі України та у ряді законів, постанов Кабінету Міністрів України, в яких розкриваються ідеї утвердження почуття обов'язку батьків, дітей, забезпечення кожної дитини належним сімейним вихованням тощо.

Аналіз літератури, результатів досліджень останніх років дозволили визначити тенденцію, яка відображає деформацію соціальних і моральних цінностей у свідомості молоді щодо шлюбу і створення сім'ї. З одного боку, сучасна молодь досить рано починає статеве життя, а з іншого, виявляється психологічно не готовою до створення сім'ї та відповідального батьківства. Молоді люди, створюючи сім'ї, підготовку до батьківства найчастіше обмежують вирішенням матеріальних питань і мало приділяють уваги психолого-педагогічному аспекту батьківства.

Проблема підготовки молоді до батьківства знаходиться у полі зору науковців різних галузей. Молода сім'я, особливості її функціонування і розвитку досліджувались соціологами (Н. Головатий, І. Демент'єва, І. Кон, Н. Юркевич та ін.), демографами (А. Антонов, В. Медков), психологами (Т. Андрєєва, О. Бодальов, О. Бондарчук, І. Гребенніков, С. Ковальов, Б. Шапіро тощо), соціальними педагогами (Т. Алексеєнко, Т. Голованова, Л. Гридковець, А. Капська, В. Кравець, В. Кузь, В. Постовий та ін.).

Питаннями формування відповідальної поведінки на різних вікових етапах розвитку особистості займалися І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, Л. Колберг, К. Муздибаєв, Ж. Піаже, М. Савчин, К. Хелькама та ін.

Формування педагогічної культури батьків досліджували Т. Алексеєнко, І. Гребенніков, Т. Кравченко, С. Толстоухова; формування культури та готовності до материнства – І. Братусь, В. Брутман, Н. Максимовська, С. Мещерякова, О. Нестерова, Г. Філіпова; феномен батьківства та виконання ролі батька вивчали Ю. Борисенко, Н. Гусак, Ю. Євсєєнкова; формуванню усвідомленого батьківства приділялась увага у дослідженнях

Л. Буніної, Т. Веретенко, М. Єрміхіної, В. Кравця, В. Кікінежді, О. Кізь, Г. Лактіонової, Р. Овчарової, О. Песоцької, Н. Шевченко та ін.

Зміст, форми, методи, умови і проблеми підготовки молоді та молоді сім'ї до сімейного життя розкриваються у дослідженнях А. Алексеєнко, Т. Говорун, І. Кона, І. Трубавіної та ін.

Аналіз наукової літератури з формування психолого-педагогічних аспектів батьківства у молоді показав, що існує велика кількість досліджень щодо змісту, форм, методів підготовки до батьківства, до усвідомленого виконання батьківських ролей молоддю та молоді сім'єю, але залишаються недостатньо розробленими питання відповідальності, пов'язаної з батьківством, уявлення про виховання дитини в сім'ї, сприяння її здоровому розвитку; формування відповідального ставлення та готовності до батьківства у молодого подружжя тощо.

Актуальність дослідження зумовлена також *протиріччями* між: соціальною запитом держави щодо відповідального виконання батьківських обов'язків громадянами та відсутністю необхідних умов для реалізації комплексної діяльності фахівців з підготовки молоді сім'ї до батьківства; наявністю потреби суспільства у формуванні відповідального ставлення до батьківства у молоді і недостатнім теоретичним обґрунтуванням умов ефективного формування даного ставлення; низьким рівнем відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів та відсутністю знань, умінь та навичок у фахівців у вирішенні питань щодо підвищення цього рівня.

Теоретична і практична значущість проблеми, її недостатня розробка у соціально-педагогічній науці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **„Соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є частиною наукової проблеми „Концептуальні основи методичного забезпечення особистісно зорієнтованої підготовки соціальних педагогів в умовах університету” (державний реєстраційний номер 7/00100U001732), над якою працює кафедра проблем керування та соціальної педагогіки Запорізького національного університету. Тема дисертаційного дослідження затверджена науково-технічною радою Запорізького національного університету (протокол № 8 від 25 квітня 2005 р.) та Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №10, від 20 грудня 2005 р.).

Об'єкт дослідження – процес формування відповідального ставлення до батьківства у молоді.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя.

Гіпотеза дослідження: формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя буде ефективним за таких соціально-педагогічних умов: відповідність змісту програми формування сутнісним та структурним характеристикам відповідального ставлення до батьківства; формування духовної цінності батьківства у молодих подружжів; взаємодія між фахівцями державних і громадських організацій, соціальних та медичних закладів у процесі формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів; урахування специфіки організації навчання молодих подружжів; використання інтерактивних форм та методів.

Відповідно до предмета та мети визначено **завдання** дослідження:

1. Здійснити аналіз становлення та розвитку поглядів на батьківство в Україні.
2. Визначити поняття „відповідальне ставлення до батьківства” і охарактеризувати його структурні компоненти.
3. Розробити критерії, показники та експериментально визначити рівні сформованості відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя.
4. Теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя.
5. Експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя.

Методологічну основу дослідження становлять філософські положення про взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ у суспільстві; положення соціальної педагогіки, вікової та соціальної психології про сутність особистості, про соціальну природу сутності виховання, про історично закономірний розвиток шлюбно-сімейних та дитячо-батьківських стосунків, зумовлених характером виробничих відносин, суспільною системою, духовним та науковим прогресом.

Нормативно-правову базу дослідження складають положення Конвенції ООН про права дитини, Закону України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”, Сімейного кодексу України, Указу Президента України „Про проведення в Україні у 2008 році Року підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування”, Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про затвердження Концепції безпечного материнства” та ін.

Теоретичну основу дослідження становлять: питання теорії та методи соціальної педагогіки і соціальної роботи (О. Безпалько, М. Галагузова, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, І. Трубавіна, С. Харченко, та ін.); аспекти виховання дитини в сім’ї у різні історичні періоди розвитку українського суспільства (Х. Алчевська, П. Ващенко, О. Вишневський, К. Дашкова, О. Духнович, П. Каптерев, П. Лєсгафт, О. Любар, А. Макаренко, І. Огієнко, М. Пирогов, С. Русова, В. Сухомлинський, Л. Штефан, О. Ярошинська); ідеї народної педагогіки (Т. Алексеєнко, А. Марушкевич, В. Мосіяшенко, В. Постовий, М. Стельмахович, П. Щербань); феномен відповідальності (К. Абульханова-Славська, Т. Гаєва, Л. Дементій, С. Дмитрієва, Т. Куниця, К. Муздибаєв, М. Савчин); зміст, форми, методи та умови підготовки молоді до батьківства (Т. Алексеєнко, З. Зайцева, А. Капська, В. Кравець, В. Постовий, І. Трубавіна, Т. Шеляг); феномен батьківства (В. Бойко, І. Кон, В. Кравець, Г. Лактіонова, Р. Овчарова) та ідеї усвідомленого батьківства (Л. Буніна, Т. Веретенко, Т. Говорун, І. Зверева, М. Єрміхіна, Г. Лактіонова, Н. Шевченко); положення про організацію навчання дорослих (С. Архипова, С. Змеєв, Н. Обозов, О. Огієнко, О. Толстих); ідеї гуманістичного підходу в організації взаємодії та спілкування (Ю. Гіппенрейтер, Я. Корчак, Р. Кемпбелл, А. Маслоу, В. М’ясищев, А. Співаковська, В. Сухомлинський, Е. Фромм, Г. Чепмен, П. Щербань); ідеї формування ціннісних орієнтацій (В. Алексеєва, І. Гребеніков, О. Здравомислов, М. Рокіч); ідеї особистісно зорієнтованого підходу (І. Бех, Є. Бондаревська, С. Подмазін, Л. Фрідман).

З метою вирішення поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз наукової літератури для з’ясування змісту базових понять дослідження; систематизація, типологізація, порівняння, класифікація, узагальнення для обґрунтування сутності та особливостей відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя та соціально-педагогічних умов його формування; теоретичне моделювання для розробки моделі формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя; *емпіричні* – діагностичні (анкетування, тестування, бесіди, фокус-групи), соціально-педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для вивчення стану досліджуваної проблеми та перевірки ефективності розроблених соціально-педагогічних умов; *статистичні* – методи математичної статистики для одержання кількісно-якісної характеристики результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Запорізького національного університету, Шкіл

свідомого батьківства при жіночій консультації пологового будинку № 3 та № 5 м. Запоріжжя, Запорізького обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадської організації „Флоренс”. У констатувальному експерименті прийняло участь 89 пар молодих подружжів (178 осіб). У формульовальному експерименті брали участь 63 пари молодих подружжів (126 осіб).

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* визначено зміст поняття „відповідальне ставлення до батьківства”, теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови, які забезпечують ефективність процесу формування відповідального ставлення до батьківства, розроблено модель формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя; *удосконалено* зміст підготовки молоді до батьківства; *подальшого розвитку набули* форми та методи підготовки молодого подружжя до виконання батьківських обов'язків.

Практичне значення результатів дослідження полягає у достатній готовності до впровадження у систему соціально-педагогічної роботи з молодими подружжями програми формування відповідального ставлення до батьківства, яка включає: програму навчання „Відповідальне ставлення до батьківства як важлива умова виконання батьківських функцій”; лекції-бесіди з фахівцями соціальних і медичних закладів; арт-терапію; відеолекторій; тренінг „Відповідальне батьківство”; у розробці та впровадженні у навчальний процес вищих навчальних закладів спецкурсу „Основи відповідального батьківства”.

Результати дослідження можуть бути використані спеціалістами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадських організацій у роботі з молоддю, молодими подружжями, молодими батьками, а також викладачами вищих навчальних закладів різного рівня акредитації для фахової підготовки соціальних педагогів, соціальних працівників у ВНЗ, для самоосвіти молоді.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в практику роботи Запорізького обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (довідка № 1427/01 від 30.12.2008 р.), Школи свідомого батьківства при жіночій консультації № 3 (м. Запоріжжя) (довідка № 147 від 17.04.2008 р.); у навчальний процес факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету (довідка № 58 від 02.06.2008 р.), Запорізького коледжу радіоелектроніки (довідка № 94 від 14.02.2008 р.), Інституту психології і соціальної педагогіки Київського міського педагогічного університету імені Бориса Грінченка (довідка № 256 від 31.10.2008 р.); Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 4 від 17.11.2008 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було представлено у доповідях на науково-практичних конференціях різного рівня: *Міжнародних* – „Музикотерапія як соціально-психологічна реабілітація: теорія та практика” (Запоріжжя, 2008); *Всеукраїнських* – „Інноваційні технології в освіті: реалії, проблеми, пошуки” (Чернівці, 2007), „Теорія та практика підготовки соціальних педагогів та психологів у вищому навчальному закладі: досвід, проблеми та перспективи” (Запоріжжя, 2007), „Актуальні проблеми соціальної педагогіки” (Чернігів, 2007), „Формування культури родинного виховання: проблеми і перспективи” (Івано-Франківськ, 2008), „Соціально-педагогічні засади виховання морально гармонійної особистості” (Київ, 2008), на засіданнях кафедри проблем керування та соціальної педагогіки та щорічних звітних конференціях науковців Запорізького національного університету, на теоретичних семінарах у службах для сім’ї, дітей та молоді, громадських організаціях, на „круглих столах” для фахівців, що працюють з молоддю.

Публікації. Основні положення і результати дисертації висвітлено у 10 одноосібних наукових працях, з них 9 статей у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (270 найменувань, з них 11 – іноземною мовою), 7 додатків на 28 сторінках. Дисертація містить 32 таблиці та 2 рисунки. Загальний обсяг роботи – 258 сторінок, основний зміст роботи викладено на 205 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу, методи дослідження; основні теоретико-методологічні засади, експериментальну базу; розкрито наукову новизну та практичне значення дослідження; подано інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження; наведено відомості про структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **„Теоретико-методологічні засади формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя”** узагальнено погляди учених щодо історії розвитку поняття батьківства, представлено сучасні підходи до його розуміння, обґрунтовано теоретичні засади батьківства, розглянуто поняття „ставлення”, „відповідальність” та „відповідальне ставлення до батьківства”, визначено сутність, структуру і зміст останнього; проаналізовано процес формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя.

На основі узагальнення історико-педагогічної літератури визначено, що батьківство розглядалось через особистості батька/матері; умови,

методи виховання дитини в сім'ї; виховні ідеали та цінності українського народу. У різні історичні періоди розвитку українського суспільства спостерігалася пріоритетність то сімейного, то суспільного виховання дитини. Період розвитку батьківства в сучасній Україні, з одного боку, характеризується відродженням національної системи виховання, а з іншого – посиленням негативної тенденції щодо виконання батьками своєї ролі: у батьків не розвинені необхідні якості, вони не обізнані з питаннями виховання дітей, не прищеплюють дитині культурні ідеали та цінності через те, що у них самих такі цінності знівельовані.

На підставі узагальнення поглядів видатних педагогів щодо виховання дитини в сім'ї виділено основні підходи до розуміння батьківства з позицій народної педагогіки (особистісно-батьківський, виховний та культурно-етичний), зміст яких використано у процесі формування відповідального ставлення до батьківства.

Аналіз понять „батьківство”, „відповідальність”, „ставлення” дозволив визначити сутність та зміст поняття „*відповідальне ставлення до батьківства*”, яке трактується нами як позиція особистості, зумовлена її психолого-педагогічними і морально-правовими знаннями, переконаннями, сімейними цінностями, позитивним емоційним переживанням, прагненням стати батьками і стійкою відповідальною поведінкою особистості стосовно практичної реалізації знань та умінь у батьківстві.

Структура відповідального ставлення до батьківства являє собою сукупність *когнітивного* (батьківські позиції та знання, необхідні при виконанні батьківської ролі), *емоційно-ціннісного* (ціннісні орієнтації щодо батьківства, емоції та почуття людини, які виникають стосовно батьківства, образу дитини та себе в батьківській ролі; потреби стати батьками, мотиви до вдосконалення своїх знань щодо батьківства; турботливе ставлення до близьких, установки та очікування стосовно себе в батьківській ролі, репродуктивна установка) та *поведінкового* (відповідальна поведінка, стиль сімейного виховання) *компонентів*.

Формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя ми розуміємо як цілеспрямовану системну діяльність, яка передбачає створення спеціальних умов, що сприяють удосконаленню особистісної позиції щодо батьківства у молодого подружжя.

Зміст діяльності з формування відповідального ставлення до батьківства розкривається через такі напрями: 1) морально-правове виховання молоді, 2) розвиток репродуктивних установок, 3) психолого-педагогічна підготовка майбутніх батьків.

Аналіз чинників, які впливають на формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів, дозволив виділити

зовнішні та внутрішні чинники. До зовнішніх чинників належать: на макрорівні – соціальна політика держави та ЗМІ, культурні традиції суспільства; на мезорівні – соціальні інститути, що реалізують соціальну політику (соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, заклади охорони здоров'я, громадські організації, вищі навчальні заклади тощо); на мікрорівні – виховний вплив батьківської сім'ї та фахівців, які здійснюють діяльність з формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя. Внутрішніми чинниками є потреба в дітях, репродуктивні мотиви та установка, індивідуально-особистісні властивості, цінності особистості дитини, емоційна чуйність матері, ідентифікація чоловіка з роллю батька, рівень розвитку батьківських навичок та відповідальності.

У дисертації ми розглядаємо молоде подружжя як молоду сімейну пару, яка перебуває у шлюбі від 0 до 5 років, не має дітей та у якій вік чоловіка і дружини не перевищує 35 років.

Отже, результати аналізу відповідального ставлення до батьківства як соціально-педагогічного феномену склали концептуальну основу розробки соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів.

У другому розділі **„Обґрунтування та експериментальна перевірка соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя”** розроблено критерії оцінки та рівні сформованості відповідального ставлення до батьківства; розкрито і обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів, розроблено модель формування даного ставлення; відповідно до визначених умов охарактеризовано хід підготовки та проведення соціально-педагогічного експерименту; описано програму формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів, методи її реалізації та аналіз результатів практичної перевірки розроблених умов.

Для визначення вихідного рівня відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів було використано анкетування, опитування, фокус-групи, авторська методика „Модель ідеальних батьків”, спрямована на виявлення у молодих подружжів уявлень, асоціацій стосовно образу ідеальних батьків та визначення рівнів оволодіння батьківськими вміннями. Діагностичний комплекс було спрямовано на виявлення рівнів сформованості компонентів відповідального ставлення до батьківства. Відповідно до визначеної структури відповідального ставлення до батьківства виокремлено критерії, показники та рівні його сформованості.

На констатувальному етапі дослідно-експериментальної роботи за допомогою підібраних методів діагностики було визначено вихідний рівень відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів. Вибірку склали 89 пар (178 респондентів віком до 35 років), які були представлені двома категоріями: перша – 58 пар майбутніх батьків (116 осіб), друга – 31 подружня пара (62 особи). Отримані результати дозволили констатувати, що переважна більшість молодих подружжів (48,9%) мають низький рівень сформованості відповідального ставлення до батьківства, середній рівень діагностовано у 28,9 %, високий рівень мають 22,2% молодих подружжів.

Результати аналізу діагностики було покладено в основу розробленої нами *моделі* формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя (Рис. 1).

До соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до батьківства ми відносимо таке: 1) відповідність змісту програми формування сутнісним та структурним характеристикам відповідального ставлення до батьківства; 2) формування духовної цінності батьківства у молодих подружжів; 3) взаємодія між фахівцями державних і громадських організацій, соціальних та медичних закладів у процесі формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів; 4) урахування специфіки організації навчання молодих подружжів; 5) використання інтерактивних форм та методів.

Упровадження *першої соціально-педагогічної умови* було розкрито у програмі „Підготовка молодого подружжя до батьківства”. Мета програми – підвищити рівень сформованості відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів. Основні завдання – морально-правове виховання, розвиток репродуктивних установок, психолого-педагогічна підготовка молодого подружжя.

Зміст *морально-правового виховання* передбачав: формування цінності батьківства через засвоєння його особливостей з урахуванням особистісно-батьківського, виховного та культурно-етичного підходів народної педагогіки; розвиток турботливого ставлення до інших членів сім'ї; інформування про права, обов'язки батьків по відношенню до своїх дітей, а також права дітей і наслідки їх порушення з боку дорослих; виховання відповідальної поведінки у батьківстві.

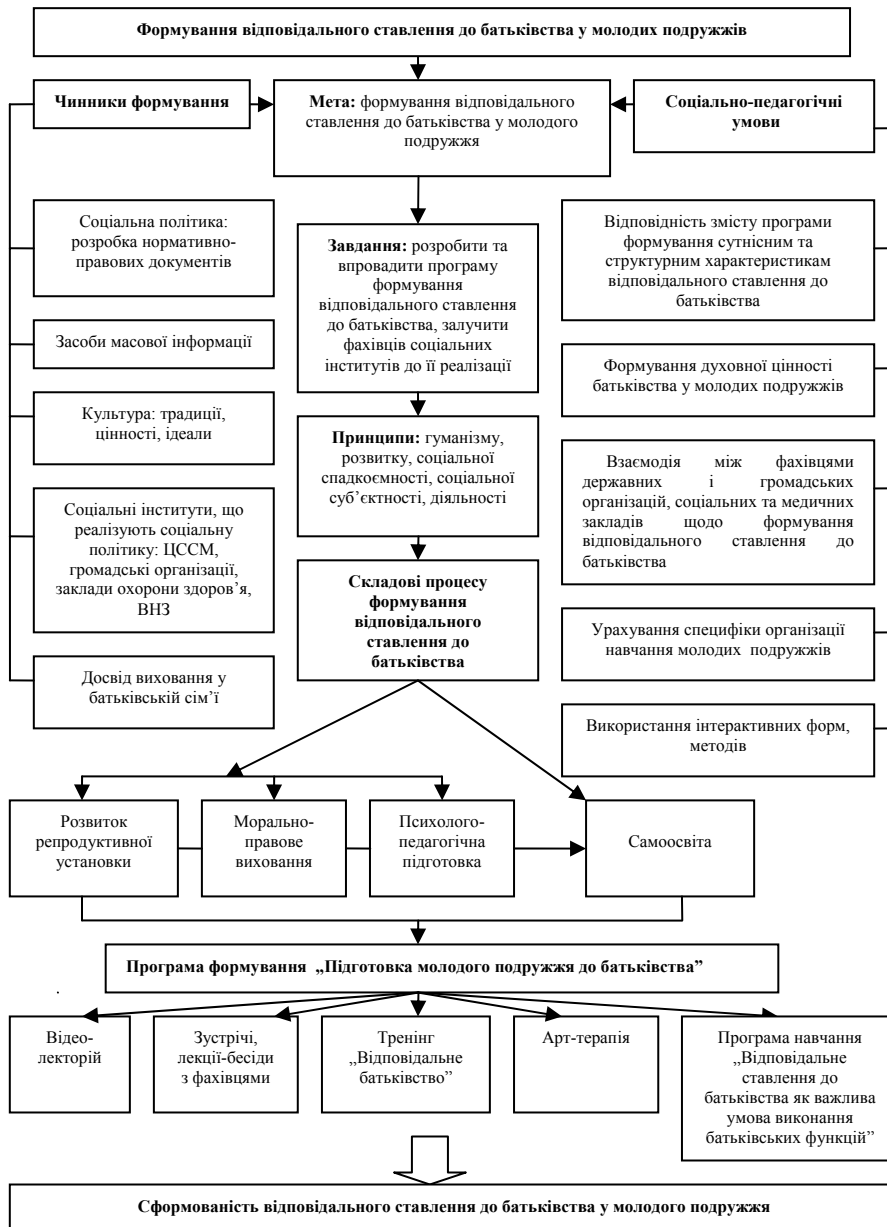

Рис. 1. Модель формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя

Розвиток репродуктивних установок здійснювався у процесі інформування молодих подружжів щодо збереження репродуктивного здоров'я, способу життя під час вагітності, з питань профілактики абортів, шкідливості паління та алкоголю для внутрішньоутробного розвитку дитини; завдяки усвідомленню власної відповідальності за здоров'я майбутньої дитини; розвитку установки на особисту роль майбутнього батька чи матері. *Психолого-педагогічна підготовка* передбачала формування позитивної емоційної спрямованості та потреби самовдосконалення власних знань та вмінь у батьківстві; формування уявлення щодо власного образу в батьківській ролі; інформування про основи вікового розвитку дитини; знання про форми та методи виховання дітей, стилі спілкування, виховання дітей в сім'ї; навчання управляти почуттями та емоціями, конструктивно вирішувати конфлікти, взаємодіяти з позицій демократичного стилю, прогнозувати наслідки власних дій.

Упровадження *умови формування духовної цінності батьківства* у молодих подружжів здійснювалось відповідно до завдань програми „Підготовка молодого подружжя до батьківства” у межах морально-правового виховання молодих подружжів.

Просвітницька діяльність була спрямована на засвоєння традицій, ідеалів, цінностей, пов'язаних з виконанням батьківських ролей, турботливим ставленням до інших членів сім'ї з метою розвитку у молодих подружжів духовної цінності батьківства. Зміст просвіти включав особистісно-батьківський, виховний та культурно-етичний підходи до розуміння сутності батьківства в народній педагогіці; використання практичних методів (створення родоводу, сімейна скринька, аукціон ідей родинної педагогіки та ін.) щодо залучення молодих подружжів до створення і продовження традицій у власному житті (у діяльності та поведінці).

Реалізація *умови взаємодії фахівців різних соціальних інститутів* включала аналіз діяльності закладів м. Запоріжжя, що надають послуги молоді та молодим сім'ям; укладання угоди про співпрацю із цими закладами; залучення фахівців різних організацій до створення програми формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів та її подальшої реалізації. Фахівці громадських організацій, закладів охорони здоров'я, соціальних служб брали участь у дискусіях, зустрічах, заняттях з молодими подружжями. До виховання репродуктивної установки молодого подружжя залучалися представники медичних закладів (лікарі жіночих консультацій), які знайомили подружжя з питаннями щодо збереження репродуктивного здоров'я.

Упровадження *четвертої умови* відображено в урахуванні специфіки організації навчання молодих подружжів, яке ґрунтувалось на кількох принципах: конкретно-історичного підходу; розвитку освітніх потреб; єдності просвіти та практичної діяльності клієнтів; колективної творчості.

Процес формування відповідального ставлення до батьківства передбачав *вибір форм та методів*, що забезпечують „суб’єкт-суб’єкту” взаємодію між учасниками. У формувальному експерименті поряд із традиційними (лекції-бесіди з фахівцями соціальних, медичних закладів; диспути та ін.) було використано інтерактивні форми і методи (арт-терапія, рольова гра, відеолекторій, тренінг тощо).

На першому етапі формувального експерименту було розроблено програму, визначено форми, методи формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів; укладено угоди про взаємодію із соціальними та медичними закладами, громадськими організаціями. Другий етап дослідно-експериментальної роботи було спрямовано на формування емоційно-ціннісного, когнітивного та поведінкового компонентів відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів. У межах цього етапу ми реалізовували програму формування „Підготовка молодого подружжя до батьківства”. На третьому етапі формувального експерименту було перевірено ефективність запропонованих та реалізованих нами соціально-педагогічних умов.

Основна вибіркова сукупність становила 63 пари молодих подружжів (126 осіб), з числа яких було сформовано 2 контрольні та 2 експериментальні групи, що статистично показали приблизно однакові результати вихідного рівня відповідального ставлення до батьківства. Контрольні групи: 26 пар (52 особи) майбутніх батьків зі Шкіл свідомого батьківства на базі жіночих консультацій пологових будинків № 3 та № 5 м. Запоріжжя; 17 подружніх пар (34 особи) – клієнтів центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді м. Запоріжжя, громадської організації „Флоренс”. Експериментальні групи включали 9 пар (18 осіб) майбутніх батьків зі Школи свідомого батьківства жіночої консультації пологового будинку № 3 м. Запоріжжя; 11 подружніх пар (22 особи) – клієнтів центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, громадської організації „Флоренс” тощо.

Зіставивши результати сформованості показників критеріїв відповідального ставлення до батьківства в експериментальній та контрольній групах, можемо зазначити, що в контрольній групі рівень сформованості відповідального ставлення до батьківства залишився майже однаковим як на початку, так і наприкінці експерименту. Отримані результати представлено у таблиці 1.

**Динаміка рівнів сформованості відповідального ставлення до
батьківства у молодих подружжів ЕГ та КГ
(у % до загальної кількості)**

Рівні сформованості	Компоненти відповідального ставлення до											
	Когнітивний				Емоційно-ціннісний				Поведінковий			
	Початок експерименту		Кінець експерименту		Початок експерименту		Кінець експерименту		Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	12,5	9,3	52,5	10,4	15	23,3	32,5	24,4	25	27,9	35	27,9
Середній	27,5	31,4	32,5	32,6	45	31,4	57,5	32,6	30	33,7	50	32,6
Низький	60	59,3	15	57	40	45,3	10	43	45	38,4	15	39,5

Кількісний аналіз показує, що після формувального експерименту зросли показники високого і середнього рівнів когнітивного компоненту у молодих подружжів експериментальної групи, особливо за рахунок їх зниження на низькому рівні відповідно з 60 % до 15 %. Це відображає зростання у молодих подружжів усвідомлення власної відповідальності в батьківстві та батьківської позиції. У контрольній групі динаміка позитивних змін значно менша.

Підвищення показників емоційно-ціннісного компоненту відповідального ставлення до батьківства спостерігалось у молодих подружжів експериментальної групи за рахунок зменшення низького рівня з 40 % до 10 % та збільшення середнього (із 45 % до 57,5 %) і високого (із 15 % до 32,5 %) рівнів.

У молодих подружжів експериментальної групи простежується динаміка позитивних змін у поведінковому компоненті відповідального ставлення до батьківства: збільшення кількісних показників високого і середнього рівнів цього компоненту за рахунок їх зниження на низькому рівні відповідно з 45 % до 15 %. Проаналізувавши динаміку змін у контрольній групі, констатуємо, що вони несуттєві.

Для статистичної обробки одержаних результатів ми використовували χ^2 -квдрат критерій, а для перевірки ефективності експерименту була використана методика порівняння середніх величин за t -критерієм Стьюдента.

Отже, отримані результати підтверджують ефективність і доцільність упровадження соціально-педагогічних умов формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя.

ВИСНОВКИ

1. У дисертації наведено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання наукової проблеми формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя шляхом обґрунтування та реалізації сукупності соціально-педагогічних умов, які забезпечують успішність досліджуваного питання. Результати теоретичного й експериментального дослідження повною мірою підтвердили гіпотезу, на якій вони ґрунтуються, засвідчили вирішення поставлених завдань і дали підстави для певних висновків.

2. Історико-педагогічне узагальнення наукових праць учених щодо батьківства, виховання дитини в сім'ї свідчить, що в українській традиції батьківство розкривалось через особистості батька/матері; умови та методи виховання дитини в сім'ї; виховні ідеали та цінності українського народу. Підготовка молоді до батьківства відбувалась за рахунок отримання досвіду виховання в батьківській сім'ї та формування особистості відповідно до традицій, цінностей, виховних ідеалів українського народу. Аналіз сучасних досліджень батьківства дає підстави стверджувати, що праці науковців стосовно батьківства та підготовки до нього орієнтовані здебільшого на батьків, сім'ю, яка виконує репродуктивну та виховну функції.

3. Проведений аналіз основних термінів та понять дав підстави визначити поняття „відповідальне ставлення до батьківства”, його трикомпонентну структуру та розкрити зміст когнітивного, емоційно-ціннісного і поведінкового компонентів.

У роботі прийнято таке розуміння поняття „молоде подружжя”: це молода сімейна пара, що перебуває у шлюбі від 0 до 5 років, не має дітей та в якій вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років.

4. На основі аналізу соціологічної, психологічної та педагогічної літератури визначено, що формування відповідального ставлення до батьківства у таких молодих подружжів є одним із напрямів соціально-педагогічної роботи щодо попередження виникнення сімейного неблагополуччя, девіантного материнства, раннього соціального сирітства; Уточнено, що формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів обумовлено дією різноманітних чинників і характеризується як цілеспрямована, системна діяльність, яка передбачає створення спеціальних умов, що сприяють удосконаленню особистісної позиції щодо батьківства у молодого подружжя.

5. Аналіз відповідального ставлення до батьківства та досліджень з формування педагогічної культури батьків, усвідомленого батьківства тощо дозволив виділити напрями формування, зміст яких відповідає

сутнісним та структурним характеристикам відповідального ставлення до батьківства: 1) розвиток репродуктивних установок, 2) морально-правове виховання (включає формування цінностей сім'ї, батьківства, набуття знань про закони, в яких містяться права, обов'язки батьків по відношенню до своїх дітей, а також права дітей і їх дотримання з боку дорослих), 3) психолого-педагогічна підготовка молодих подружжів (передбачає отримання знань, зокрема про методи, стилі виховання, батьківські почуття, вікові особливості розвитку дитини та ін., розвитку умінь, важливих для виконання своєї батьківської ролі).

6. Визначено такі критерії оцінки рівня відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя: *усвідомленість* (відображає засвоєння системи знань з питань батьківства, батьківської позиції); *спрямованість на батьківство* (відображає вираженість цінності батьківства, його емоційно-позитивного сприйняття, репродуктивної установки, мотивації до удосконалення знань та вмінь у батьківстві); *успішність в опануванні вміннями* (характеризує опанування вміннями на основі глибоких знань, готовність до реалізації відповідальної поведінки). Відповідно до критеріїв та показників визначено та діагностовано високий, середній та низький рівні відповідального ставлення до батьківства.

7. Виокремлено й теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови, які визначають успішність процесу формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя, а саме: 1) відповідність змісту програми формування сутнісним та структурним характеристикам відповідального ставлення до батьківства, 2) формування духовної цінності батьківства у молодих подружжів, 3) взаємодія між фахівцями державних і громадських організацій, соціальних та медичних закладів у процесі формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів, 4) урахування специфіки організації навчання молодих подружжів, 5) використання інтерактивних форм та методів.

Перша умова дозволила розробити програму формування відповідального ставлення до батьківства, метою якої стало прийняття цінності батьківства через мотивацію до удосконалення знань та вмінь, засвоєння системи знань, формування позицій щодо відповідального ставлення до батьківства та опанування відповідними вміннями на основі глибоких знань. *Друга умова* сприяла формуванню духовної цінності батьківства у молодих подружжів шляхом організації просвіти з метою засвоєння цінностей, ідеалів, традицій, пов'язаних із батьківством. *Третя умова* сприяла реалізації діяльності з формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів через організацію занять з

фахівцями різних закладів. Завдяки *четвертій умові* специфіка навчання молодих подружжів ґрунтувалась на суб'єкт-суб'єктній взаємодії між учасниками; активній позиції суб'єкта навчання у плануванні і реалізації навчального процесу, розумінні цілей та завдань процесу навчання і прагненні до вдосконалення своїх знань, умінь, якостей. Організація навчання молодих подружжів ґрунтувалась на кількох принципах: конкретно-історичного підходу; розвитку освітніх потреб; гармонії просвіти та організації практичної діяльності клієнтів; колективної творчості. Реалізація *п'ятої умови* пов'язана з вибором форм та методів, що використовувались у програмі формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів – тренінг, рольові ігри, арт-терапія, дискусії, метод проблемних ситуацій тощо.

8. Результатом процесу впровадження соціально-педагогічних умов є зростання рівня відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів за всіма компонентами, яке простежується у представників експериментальних груп, що характеризується усвідомленням системи знань, уявлень, позицій щодо батьківства, позитивного ставлення до дітей та розвитком умінь взаємодії з позицій демократичного стилю, керування емоційним станом, конструктивного поведіння в конфлікті, прогнозуванні наслідків своїх дій.

Дисертаційне дослідження не претендує на остаточне розв'язання всіх питань, що пов'язані з формуванням відповідального ставлення до батьківства, створенням соціально-педагогічних умов для покращення процесу його формування у молодих подружжів. У подальших дослідженнях слід зосередити увагу на дослідженні та розробці технологій формування відповідального ставлення до батьківства у молоді, профілактики девіантного материнства та батьківства, підготовки фахівців до діяльності з формування відповідального ставлення до батьківства, удосконалення соціально-педагогічного інструментарію для моніторингу та оцінювання.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. **Лещенко О.Г.** Відповідальне ставлення до батьківства як сучасна потреба сьогодення / О.Г. Лещенко // Науковий вісник Чернівецького університету : Педагогіка і психологія. – 2007. – Вип. 335. – С. 89-95.
2. **Лещенко О.Г.** Основні компоненти відповідального ставлення до батьківства / О.Г. Лещенко // Вісник Запорізького національного університету : Педагогічні науки / гол. ред. Л. І. Міщик. – 2007. – № 2. – С. 113-118.
3. **Лещенко О.Г.** Профілактика бездоглядності дітей як соціально-педагогічна проблема сучасності / О.Г. Лещенко // Науковий вісник

Чернівецького університету : Педагогіка і психологія. – 2005. – Вип. 271. – С. 95-99.

4. **Лещенко О.Г.** Сформованість відповідального ставлення до батьківства в молодих сімей / О.Г. Лещенко // Вісник Запорізького національного університету : Педагогічні науки / гол. ред. Л. І. Міщик. – 2008. – № 1. – С. 151-155.
5. **Лещенко О.Г.** Формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів / О.Г. Лещенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К. : Ін-т проблем виховання, 2008. — Вип.. 12., Кн.. II. – С. 134-141.
6. **Лещенко О.Г.** Дослідження відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя / О.Г. Лещенко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка : Серія „Педагогічні науки”. – 2008. – № 50. – С. 115-118.
7. **Лещенко О.Г.** Зміст, форми та методи формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя / О.Г. Лещенко // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника : Серія „Педагогіка”. – 2008. – Вип. XXII – XXIII. – С. 89-95.
8. **Лещенко О.Г.** Теоретико-історичний аналіз підходів до сімейного виховання / О.Г. Лещенко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – № 4. – С. 65-71.
9. **Лещенко О.Г.** Використання музичних творів у роботі соціального педагога із молодими подружжями / О.Г. Лещенко // Вісник Запорізького національного університету : Педагогічні науки / гол. ред. Г.В. Локарева. – 2009. – № 1. – С. 81-85.
10. **Лещенко О.Г.** Відповідальність як передумова виконання батьківських обов’язків / О.Г. Лещенко // Наукова конференція „Наука та практика 2007”. – [Електронний ресурс]. – www.pdaa.com.ua/np/pdf/60.pdf

Лещенко О.Г. Соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2010.

Дисертація присвячена проблемі формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя. У ній здійснено історико-педагогічне узагальнення наукових праць учених щодо батьківства;

обґрунтовано сутність та зміст поняття „відповідальне ставлення до батьківства”. У структурі відповідального ставлення до батьківства було виділено когнітивний, емоційно-мотиваційний і поведінковий компоненти; розкрито зміст процесу формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів; розроблено структурно-функціональну модель формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя; обґрунтовано та експериментально перевірено соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства; розроблено та впроваджено програму формування відповідального ставлення до батьківства у молодих подружжів.

Ключові слова: відповідальне ставлення до батьківства, молоде подружжя, формування відповідального ставлення до батьківства, соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства.

Лещенко Е. Г. Социально-педагогические условия формирования ответственного отношения к родительству у молодых супругов. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Луганск, 2010.

Диссертация посвящена проблеме формирования ответственного отношения к родительству у молодых супругов. В диссертации на основе историко-педагогического обобщения научных трудов изучены особенности понимания родительства в Украине, выделены три подхода: личностно-родительский, воспитательный и культурно-этический.

Семантический анализ сущности понятий „родительство”, „ответственность”, „отношение” позволил сформулировать определение понятия „ответственное отношение к родительству”. „Ответственное отношение к родительству” характеризуется нами как позиция личности, обусловленная ее психолого-педагогическими и морально-правовыми знаниями, убеждениями, семейными ценностями, позитивным эмоциональным переживанием, стремлением стать родителями и стойким ответственным поведением личности относительно практической реализации знаний и умений в родительстве. В работе разработаны и научно обоснованы структура ответственного отношения к родительству: когнитивный, эмоционально-ценностный, поведенческий компоненты; критерии эффективности формирования: осознанность, направленность на родительство, успешность в овладении умениями.

На основании анализа были выделены внешние и внутренние факторы, влияющие на формирование ответственного отношения к родительству у молодых супругов. Внешние распределяются на факторы, действующие на: макроуровне (социальная политика государства, СМИ, культурные традиции общества), мезоуровне (социальные службы для семьи, детей и молодежи, ВУЗы, общественные организации и др.), микроуровне (деятельность социального педагога, психолога, врача и др.; а также воспитательное воздействие родительской семьи). К внутренним факторам относятся: потребность в детях, репродуктивные мотивы и установки, индивидуально-личностные особенности, гуманистические ценности, уровень развития родительских навыков, ответственности и др.

Смысловой анализ литературы показал, что, во-первых, вопрос подготовки молодежи к ответственному выполнению родительских обязанностей является очень актуальной национальной потребностью и проблемой, на решение которой направлена профессиональная деятельность на разных уровнях. Во-вторых, формирование ответственного отношения к родительству реализуется двумя путями: целеустремленной деятельностью специалистов и социальных институций и самообразованием молодых супругов. В-третьих, содержание деятельности по формированию ответственного отношения к родительству у молодых супругов представлено следующими направлениями: 1. Развитие репродуктивных установок; 2. Морально-правовое воспитание; 3. Психолого-педагогическая подготовка.

Комплекс социально-педагогических условий предполагает: соответствие содержания программы формирования сущностным и структурным характеристикам ответственного отношения к родительству; формирование духовной ценности родительства у молодых супругов; взаимодействие между специалистами государственных и общественных организаций, социальных и медицинских заведений в процессе формирования ответственного отношения к родительству у молодых супругов; учет специфики организации обучения молодых супругов; использование интерактивных форм и методов в процессе формирования ответственного отношения к родительству у молодых супругов.

Создание социально-педагогических условий формирования ответственного отношения к родительству у молодых супругов предусматривало: диагностику исходного уровня ответственного отношения к родительству, разработку и внедрение программы „Подготовка молодых супругов к родительству”; развитие у молодых супругов направленности на выполнение родительских ролей через формирование у них духовной ценности родительства; привлечение к

процессу реализации программы специалистов из различных учреждений; использование в процессе формирования форм и методов, развивающих и обучающих молодых супругов.

Разработана модель формирования ответственного отношения к родительству у молодых супругов, описаны результаты проверки уровней сформированности ответственного отношения к родительству (высокий, средний, низкий) после формирующего эксперимента.

Ключевые слова: ответственное отношение к родительству, молодые супруги, формирование ответственного отношения к родительству, социально-педагогические условия формирования ответственного отношения к родительству.

Leshchenko O.G. The socio-pedagogical conditions of forming of responsible attitude to parenthood of young married couples. - The Manuscript.

The candidate's thesis for obtaining the scientific degree of candidate of pedagogical sciences with a specialization in 13.00.05 – the social pedagogy. – Lugansk Taras Shevchenko National University. – Lugansk, 2010.

The research is devoted to the problem of formation of the responsible attitude to parenthood of young married couples. In the dissertation the historical-and-pedagogical approaches of scientists to the parenthood problem were analyzed; the essence and maintenance of the concept “responsible attitude to parenthood” were grounded. In the structure of responsible attitude to parenthood cognitive component, emotionally-valued component, behavioral components were theoretically proved; maintenance of process of forming of responsible attitude to parenthood of young married couples were exposed; the structurally functional model of forming of responsible attitude to parenthood of young married couples were developed; the social-and-pedagogical conditions of forming of responsible attitude to parenthood were experimentally tested and grounded; the program of forming of responsible attitude to parenthood of young married couples were developed and inculcated.

Key words: responsible attitude to parenthood, young married couple, forming responsible attitude to parenthood, socio-pedagogical conditions of forming of responsible attitude to parenthood.